

Алла ГАЛАС

ЛИСТУВАННЯ ВИЗНАЧНИХ МОВОЗНАВЦІВ
У ПУБЛІКАЦІЯХ Й. О. ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКОГО

Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Вип. 24

УДК 811.161. 2 (09) Дзендзелівський

Галас А. Листування визначних мовознавців у публікаціях Й. О. Дзендзелівського; 11 стор.; кількість бібліографічних джерел – 34; мова українська.

Анотація. У статті зроблено огляд підготовленого до друку й опублікованого професором Й. О. Дзендзелівським у різних виданнях листування визначних українських мовознавців, у т. ч. й листів до Й. О. Дзендзелівського. На підставі опрацьованого багатого епістолярного матеріалу, а також аналізу наукових коментарів Й. О. Дзендзелівського підтверджується висновок про значну пошуково-дослідну роботу вченого з уведення цих матеріалів у науковий обіг і доведення їх значення для вивчення історії українського і слов'янського мовознавства в цілому.

Ключові слова: листування; історія української мови; історія українського мовознавства; професор Й. О. Дзендзелівський.

Annotation. The article reviews the correspondence of prominent linguists, including the letters to J. Dzendzelivskij, which was prepared for publication and published by J. Dzendzelivskij in different editions. On the basis of the both the elaborated rich epistolary material and the analysis of scientific commentaries by J. Dzendzelivskij one can conclude about considerable research work of the linguist concerning the introduction of these materials into scientific usage and proving their significance for the study of the history of Ukrainian and Slavonic linguistics on the whole.

Key words: correspondence, history of the Ukrainian language, history of the Ukrainian linguistics, professor J. Dzendzelivskij.

У науковій спадщині професора Й. О. Дзендзелівського окрему сторінку займають опрацьовані вченим й опубліковані в українських та закордонних наукових виданнях численні архівні матеріали, зокрема епістолярій визначних представників мовознавчої науки. Й. О. Дзендзелівський надавав особливого значення необхідності значно ширшого залучення багатого архівного, зокрема епістолярного, матеріалу при дослідженні історії українського мовознавства: “Епістолярна спадщина українських лінгвістів як джерело для підготовки історії українського мовознавства має особливе значення” [24, с. 450]. Ці матеріали зберігаються в архівах Києва, Львова, Санкт-Петербурга, Москви, Загреба, Харкова, Чернівців, Дніпропетровська, Одеси, Кам’янця-Подільського, Відня, Праги, Кракова, Варшави. У першу чергу, на думку вченого, мали б бути опубліковані (з відповідними коментарями) ті матеріали, які перебували на обліку в рукописних відділах Центральної наукової бібліотеки АН УРСР, Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, в Архіві Академії наук СРСР, в архіві В. Ягича (у національній та університетській бібліотеці в Загребі), а також у приватних колекціях [24, с. 263]. Незважаючи на певні досягнення у цій галузі україністики (один із найкращих прикладів опрацювання епістолярних матеріалів – публікація великого двотомника акад. К.Студинського “Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49” (Львів, 1909); “Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62” (Львів, 1905) з докладними вступними розвідками упорядника), Й. Дзендзелівський переконаний: “Взагалі ж епістолярній спадщині українських мовознавців у

нас, на жаль, приділялося надто мало уваги” [26, с. 450]. У розділі “Епістолярна спадщина” праці “Матеріали з історії українського мовознавства в українських і зарубіжних архівах” автор назвав листи мовознавців, які він устиг надрукувати на час публікації (1997) р. [26, с. 450–451]. Значну цінність публікацій Й. Дзендзелівського з відповідними коментарями розшуканих у різних архівах листів українських учених до В. Ягича, О. Шахматова та інших відомих діячів науки і культури, зокрема К. Михальчука, П. Житецького, О. Потебні, І. Верхратського, О. Огоновського, А. Петрушевича, М. Грушевського, І. Зілінського, О. Маковея, А. Кримського, Є. Тимченка, І. Панькевича, Д. Багалія, М. Грунського, М. Сумцова, для вивчення історії україністики і славістики загалом стисло відзначають автори біографічних статей [29, с. 10; 28, с. 20]. Зусиллями Й. О. Дзендзелівського у різний час були виявлені, відчитані й опубліковані з відповідними коментарями численні епістолярні матеріали видатних діячів, які відіграли дуже важливу роль в історії польської науки і культури в цілому: 1) 9 кореспонденцій Я. М. Розвадовського до О. О. Шахматова [20, с. 73–80] і до В. Ягича [21, с. 261–289]; 2) 8 кореспонденцій К. Ніча (Нітша) до О. О. Шахматова [19, с. 83–92]; 3) 26 кореспонденцій Л. Малиновського до В. Ягича [22, с. 310–354]; 4) 23 кореспонденції Я. Лося до В. Ягича [22, с. 355–384]; 5) 38 листів Я. Бодуена де Куртене до Я. Карловича [24, с. 144–222], а також 16 кореспонденцій українського історика Є. Перфецького до В. Ягича [9, с. 79–112]. Ці матеріали заслуговують на окрему увагу науковців.

Об'єктом пропонованої статті є листи українських мовознавців, опубліковані Й. Дзендзелівським: 1) лист Є. Желехівського до В. Ягича [5, с. 240–242]; 2) 8 кореспонденцій П. Г. Житецького до В. Ягича [34, с. 699–710]; 3) 5 листів К. П. Михальчука до Я. Ягича [18, с. 265–277]; 4) 4 листи І. Панькевича до В. Ягича [25, с. 263–269]; 5) 9 листів К. П. Михальчука до О. О. Шахматова [25, с. 270–282]; 6) 11 листів К. П. Михальчука до П. К. Сімоні, [25, с. 282–296]; 7) 2 листи Я. Ф. Головацького до В. Ягича [13, с. 148–150]; 8) 7 листів О. Огоновського до В. Ягича [13, с. 150–155]; 9) 14 листів І. Г. Верхратського до В. Ягича [13, с. 155–167]; 10) 8 листів О. О. Потебні до В. Ягича [14, с. 147–160]; 11) 8 листів М. Ф. Сумцова до В. Ягича [14, с. 160–165]; 12) Лист Д. І. Багалія до В. Ягича [14, с. 165–166]; 13) Лист Ф. К. Вовка до В. Ягича [14, с. 166–167]; 14) 3 листи М. К. Грунського до В. Ягича [14, с. 167–169]; 15) 13 листів І. Панькевича до Й. Дзендзелівського [6, с. 93–140]; 16) 23 кореспонденції А. Кримського до О. Шахматова [16, с. 168–201]; 17) 11 листів О. Шахматова до І. Зілінського і 18 листів І. Зілінського до О. Шахматова [17, с. 457–485]; 18) 2 листи І. Гарайди до І. Панькевича [7, с. 39–42]; 19) 5 кореспонденцій В. Вондрака до І. Панькевича [12, с. 182–188].

В авторських коментарях до всіх публікацій листів із різним ступенем докладності актуалізуються відомі факти з історії мовознавства і наводяться нові й важливі відомості (біографічні відомості про учасників листування, їх найважливіші праці, оцінки внеску у мовознавчу науку), неодмінно з'ясовується передісторія листування, а також стан його наукового опрацювання і введення у науковий обіг, вказуються обов'язкові атрибути опису архівних документів: точний опис місця зберігання пам'яток – оригіналів кореспонденцій, архівні координати (сигнатура), кількість і характер виявлених епістолярних текстів, хронологічні межі листування.

Вагоме місце в опублікованих матеріалах Й. Дзендзелівського посідають листи українських учених до Ватрослава (Гната Вікентійовича, Ігнатія Вікентьєвича) Ягича, одного з найавторитетніших славістів останньої третини XIX – початку XX ст., який усе життя самовіддано працював для розвитку слов'янознавства. Відомо, що В. Ягич більш як півстоліття підтримував “жваві”, “цільні” зв'язки з переважною більшістю провідних славістів слов'янських і неслов'янських країн. Серед них чимало українських мовознавців, фольклористів, літературознавців, істориків. У великому архіві акад. В. Ягича у Загребі зберігається близько 13700 (за Й. Дзендзелівським) адресованих йому листів. За іншими джерелами (див. статтю Т. Маньковської “Ватрослав Ягич про статус та перспективи розвитку української мови на межі XIX–XX століть”), реєстр “вхідної кореспонденції” В. Ягича нараховує 13553 листи.

Близько 350 листів у цьому архіві – від українських учених. Й. Дзендзелівський назвав архів В. Ягича і зокрема листи скарбницею історії слов'янської філології і взагалі історії культур усіх слов'янських народів, у т.ч. й українського [13, с. 147]. “На превеликий жаль, – пише дослідник, – досі (надруковано 1989 р. – А. Г.) лише незначна частина цих цінних і важливих матеріалів стала доступна широкій науковій громадськості [13, с. 147]. Значну частину цього епістолярію опублікував Й. Дзендзелівський, увівши його до наукового обігу. За сприяння проф. Й. Гамма та проф. Т. Логара він отримав мікроплівку листів українських учених до академіка Ягича, про що згадується у примітках “До історії “Малоруско-німецького словаря” Є. Желехівського [5, с. 244], а також у листах до Ю. Шевельова: “...через проф. Й. Гамма мені пощастило придбати мікрофільми листів усіх українських учених до В. Ягича. Значну частину я вже опублікував...” [4, с. 671]. Й. Дзендзелівський неодноразово актуалізував необхідність окремого видання листів із відповідними коментарями до них українських учених та наукових установ до акад. В. Ягича [13, с. 291]. “Взагалі добре відомо, яку важливу роль у розвитку українського мовознавства кінця XIX – початку XX ст., зокрема у підготовці кадрів та організації наукової роботи, відіграли видатні славісти академіки О. Шахматов – у Росії та В. Ягич – в Австро-Угорщині. Їхні особисті архіви містять численні матеріали з україністики. Тому, безперечно, дуже корисно було б на базі фонду 134 Санкт-Петербурзького відділення АН Росії окремим виданням підготувати листування українських учених з О. Шахматовим, а на підставі архіву В. Ягича в Загребі – аналогічне видання листів українських авторів до В. Ягича” [26, с. 451].

Листи О. О. Потебні до В. Ягича. Із 12 листів О. О. Потебні, які зберігаються в архіві В. Ягича, Й. Дзендзелівський надрукував 8, оскільки перші чотири вже були опубліковані у Загребі (1970). Виявляється, що листи О. О. Потебні до Ягича (усього 12) публікувались раніше (Київ, 1962), але без коментарів та з багатьма недоглядами [14, с. 147; 26, с. 450]. У коментарях Й. Дзендзелівського відзначено, що В. Ягич високо цінував О. О. Потебню як талановитого вченого, тонкого спостерігача мовних явищ, вдумливого та оригінального їх інтерпретатора [14, с. 147]. Сімдесят одна примітка до опублікованих листів містить, зокрема, відомості про 1) десятки діячів науки і культури (П. Г. Житецький, А. Лескін, О. І. Смірнов, Ф. Міклошич, М. О. Колосов, М. С. Дрінов, П. О. Бессонов, Я. Ф. Головацький та ін.; 2) проект *Сравнительного словаря славянских языков*, що його підготував В. Ягич; 3) українські словникові матеріали Київської Старої Громади тощо. У цій же публікації вміщено 8 листів до В. Ягича М. Ф. Сумцова, по одному листу Д. І. Багалія і Ф. К. Вовка. Листування

М. К. Грунського, українського мовознавця-славіста, з В. Ягичем представлено трьома листами. Важливі свідчення щодо змісту листовних контактів М. К. Грунського з В. Ягичем Й. Дзендзелівський дає у примітках (див. 107, 111, 115): мова йде про опонування М. Грунського В. Ягичеві стосовно питань походження глаголиці [14, с. 167–169].

Листи К. П. Михальчука до В. Ягича.

Початок цього листування, за свідченнями Й. Дзендзелівського, пов'язується з роботою над *Енциклопедією слов'янської філології*, загальне керівництво якою Відділ російської мови і словесності Петербурзької АН у 1903 році доручив академікові В. Ягичу. Він підготував проспект лінгвістичного відділення і підбирав автуру для забезпечення двох нарисів, якими передбачалося представити українську мову в *Енциклопедії слов'янської філології*: огляд українських говорів мав написати К. П. Михальчук (із листів Й. Дзендзелівський з'ясував, що В. Ягич запросив К. Михальчука написати цей нарис за порадою і посередництвом П. Г. Житецького); нарис про історію сучасної української літературної мови мав написати П. Г. Житецький. У тих п'яти листах, що К. Михальчук надіслав В. Ягичеві, Й. Дзендзелівський відзначив, зокрема, ряд важливих відомостей, що стосуються підготовки *Енциклопедії слов'янської філології* (випуск, у якому передбачалося вмістити заплановані три нариси про українську мову, так і не з'явився друком [17, с. 485]), історії українського мовознавства та славістики взагалі: 1) цікаві подробиці підготовки і публікації найважливішої діалектологічної праці К. Михальчука “Наречія, поднаречія і говори Южной России в связи с наречіями Галичини” (1871) і доданої до нього “Карты южнорусских наречий и говорів”; 2) рукописом праці К. Михальчука користувався П. Г. Житецький при написанні першого в українському мовознавстві нарису історичної фонетики *Очерк звуковой истории малорусского наречия* (1876); 3) важливість листів К. Михальчука у плані вивчення еволюції (порівняно з 70-ми роками XIX ст.) його поглядів на деякі важливі питання теоретичної діалектології (наприклад, щодо принципів класифікації говорів) [18, с. 265–266]. У примітках (усього 21) також є інформація про деякі деталі присудження премії М. І. Костомарова словнику за ред. Б. Грінченка, які Й. Дзендзелівський встановив на підставі архівних джерел. У зв'язку з цим з'ясовуються обставини підготовки і подальша доля праці Є. Тимченка “Материалы для словаря письменной и книжной южнорусской речи XV–XVIII вв.”

Лист **Є. Желехівського до В. Ягича** (1876 р.) Й. Дзендзелівський надрукував у матеріалі “До історії підготовки “Малоруско-німецького словаря” Є. Желехівського. У передмові високо

оцінюється цей словник не тільки як праця, що відіграла дуже важливу роль у галузі правописної нормалізації української літературної мови, а й як визначна лексикографічна праця, найважливіший довідник про діалектну лексику південно-західних українських говорів [5, с. 239]. Однак про історію створення цієї видатної праці було відомо дуже мало (коротка передмова до словника, написана С. Недільським, рецензія К. Шейковського і загальні зауваження про словник кількох інших авторів, праці яких Й. Дзендзелівський називає у примітках). Тому цей лист, особливо друга його частина, підкреслює Й. Дзендзелівський, цінний тим, що в ньому Є. Желехівський сам характеризує свій словник і подає ряд нових важливих відомостей про засади його укладання, відбір використаних матеріалів тощо [5, с. 240]. З огляду на це дослідник вважав за потрібне навести повний текст листа (мовою оригіналу – німецькою і в перекладі – українською). Основну частину, заради якої, очевидно, й писався лист, коментує Й. Дзендзелівський, складала коротка анотація про підготовлюваний ним українсько-німецький словник і прохання до знавців української мови надсилати лексикографові лексичний матеріал [5, с. 239]. Однак із невідомих причин В. Ягич не використав матеріалів листа Є. Желехівського у згаданому журналі.

Листи українських учених до О. О. Шахматова. О. О. Шахматов, найвидатніший російський славіст-філолог кінця XIX – початку XX ст., який великою мірою сприяв організації і розвитку українського мовознавства, підтримував жваві стосунки з багатьма українськими діячами науки і культури. У його багатому архіві у Санкт-Петербурзькому відділі Архіву РАН зберігаються сотні листів українських учених, зокрема В. Гнатюка, Б. Грінченка, М. Грушевського, С. Єфремова, І. Зілинського, А. Кримського, К. Михальчука, К. Студинського, Є. Тимченка та ін. “Ці листи, – переконливо доводить Й. О. Дзендзелівський, – є багатющим джерелом для дослідження історії україністики та славістики” [16, с. 167]. Й. О. Дзендзелівський виношував ідею про окреме видання листів українських учених до О. О. Шахматова: “Звичайно, що найкраще було б видати всі листи українських вчених до О. Шахматова окремим виданням, однак поки що, на жаль, немає такої можливості” [16, с. 167; 26, с. 451]. Із цієї багатой колекції вченому вдалось видати чимало листів, зокрема, К. Михальчука, А. Кримського, І. Зілинського.

Листи К. П. Михальчука до О. О. Шахматова. Й. О. Дзендзелівський опублікував 9 листів К. П. Михальчука. У передмові “Листування К. П. Михальчука з О. О. Шахматовим та П. К. Сімоні” з'ясовується передісторія цього листування. Зібраний до середини XIX ст. фактичний матеріал і здобуті на підставі його вивчення теоретичні узагальнення в галузі

дослідження російських, а також білоруських та українських говорів уможлилювали розширення і встановлення більш систематичних і погоджених досліджень. У зв'язку з цим акад. О. О. Шахматов підготував і в 1896 р. опублікував спеціалізовані програми для збирання діалектних особливостей північноросійського та південноросійського наріччя. Аналогічну програму (третю) для дослідження білоруських говорів уклад Ю. Ф. Карський. Із метою забезпечення паралельного вивчення й українських говорів П. К. Сімоні, видавець пам'яток давньоруської писемності, бібліограф, діловод Відділу російської мови і словесності Петербурзької АН, за вказівкою О. Шахматова звернувся до К. Михальчука з пропозицією укласти четверту програму – для збирання українського діалектного матеріалу. К. Михальчук прийняв цю пропозицію і розпочав роботу над підготовкою програми. Саме у зв'язку з цим проектом між К. Михальчуком і академіком О. Шахматовим та професором П. Сімоні зав'язується листування, яке Й. Дзензелівський характеризує як жваве, дружнє, ділове [25, с. 270]. “У своїх листах К. П. Михальчук радиться з О. О. Шахматовим, висловлює деякі теоретичні міркування щодо вивчення українських говорів, щодо окремих явищ української мови, побудови і змісту підготовленої “Програми...” тощо [25, с. 270]. Важливим є висновок ученого про значення листів К. Михальчука: “Окремі листи К. П. Михальчука, власне, є короткими науковими статтями (див., наприклад, №№ 1, 2). Взагалі листи К. П. Михальчука мають певне значення для вивчення розвитку лінгвістичної думки на Україні кінця XIX – початку XX ст., для вивчення історії української діалектології та українсько-російських наукових взаємозв'язків” [24, с. 270]. Корисні для науковця, дослідника історії української мови коментарі Й. Дзензелівського у примітках 8 і 9, що стосуються такого фрагмента листа К. Михальчука: “Великое спасибо Вам за Ваше теплое участие и великодушную готовность помочь мне, а также за Ваше благосклонное мнение обо мне, которое, поистине, дороже мне всего, особенно в настоящий момент, когда я подвергаюсь нападкам (в “Киевлянин”) за мою последнюю статью...” [25, с. 278]. Й. Дзензелівський докладно розповідає про велику статтю Т. Флоринського “Несколько слов о малорусском языке (наречии) и новейших попытках усвоить ему роль органа науки и высшей образованности”, у підрозділах якої (“Что такое малорусское наречие?”, “Племенное единство великоруссов, малоруссов и белоруссов и общерусский литературный язык”, “Действительно ли заграничная Русь (Галицкая, Буковинская и Угорская) имеет надобность в создании своего особого научного и образованного языка взамен существующего общерусского?”) були “нападки” на К. Михальчука [25, с. 297]. Примітка 23 з коментарем

листів К. Михальчука тепер уже до П. Сімоні повідомляє про “Программу Юго-западного отдела Императорского русского географического общества для собирания сведений по этнографии” (1873), у якій діалектологічній частині присвячено п'яту главу “Программа по языку”. Автор приміток зауважує, що ця діалектологічна програма досі (очевидно, на час публікації листів) чомусь узагалі залишалася невідомою. Не згадує її ні А. А. Москаленко у “Нарисі історії української діалектології” (Одеса, 1961), ні інші автори, які спеціально писали про українські діалектологічні програми [24, с. 298]. У примітці 29 – важлива інформація до портрета К. Михальчука-науковця. Про своє занепокоєння, що завершення діалектологічної програми К. Михальчук відкладає ще на рік, П. Сімоні, очевидно, писав П. Житецькому. На це в листі від 25.XII.1896 р. до П. Сімоні П. Житецький відповів: “Много раз говорил с К. П. Михальчуком о программе по малорусской диалектологии. По моему мнению, это единственный человек в России, который мог бы написать эту программу наилучшим образом. Беда только, что служба у него адская и поглощает все его время, а по натуре своей он перфекционист и не любит скороспелой работы. После многих колебаний он дал Вам положительный ответ. Не смущайтесь тем, что он назначил Вам годовой срок. Я не отстану от него и надеюсь, что он представит Вам программу летом, раньше назначенного Вам времени” [25, с. 298–299].

Листи А.Кримського до О. Шахматова.

В архіві О. Шахматова Й. Дзензелівський виявив 20 листів і 3 листівки А. Кримського, які охоплюють період від жовтня 1902 по квітень 1911 р. У передмові і 90 примітках – багато пізнавальної інформації стосовно історії української мови і зокрема визначних постатей українського мовознавства. Так, примітки 6 і 7 містять продовження історії з програмою для збирання діалектного матеріалу української мови, роботу над упорядкуванням якої розпочав К. Михальчук. Він устиг підготувати передмову, фонетичний та частину акцентологічного розділу, але через значне погіршення здоров'я (туберкульоз) на початку 1900 р. неспроможний був продовжувати цей проект. За взаємною згодою К. Михальчука та О. Шахматова і за рекомендацією П. Житецького було вирішено доручити продовження роботи над програмою А. Кримському [16, с. 169]. Й. Дзензелівський зауважує, що саме П. Житецький великою мірою спричинився до розвитку наукових зацікавлень молодого А. Кримського [16, с. 168]. Перша згадка про програму є в листі А. Кримського від 13.X.1902 р., а повторно це питання, – наголошує Й. Дзензелівський, – з'являється у листі № 13 за грудень 1907 р. Цей досі невідомий момент в історії з програмою, на думку Й. Дзензелівського, потребував детальнішого розгляду: “Для висвітлення історії підготовки цієї програми

доречно зупинитися на одному досі невідомому моменті. У нашому розпорядженні немає відомостей, але з якихось обставин (зайнятість, незосередженість А. Кримського?) О. Шахматов, бажаючи якомога швидше одержати українську програму, десь у самому кінці 1902 чи на початку 1903 р. звернувся до В. Гнатюка з питанням щодо продовження її впорядкування” [16, с. 169]. Й. Дзендзелівський навів великий фрагмент листа – відповідь В. Гнатюка О. Шахматову, з якого видно, що В. Гнатюк розумів важливість справи укладання програми і стурбованість О. Шахматова, хоча й не плекав особливих надій на її швидку реалізацію [16, с. 169]. Це видно і з наступних листів, уривки з яких Й. Дзендзелівський цитує у коментарях. Сам В. Гнатюк не в змозі був допрацювати програму, а виконавців знайти не вдавалося: “одні заняті иньшою роботою, другі не хотять, треті не вміють”. О. Шахматов, як припускає Й. Дзендзелівський, очевидно, зрозумів, що при всьому бажанні В. Гнатюкові надто важко буде доопрацювати програму. В. Гнатюк повернув О. Шахматову матеріали К. Михальчука, які, видно, знову були передані А. Кримському [16, с. 170]. Нарешті, довгоочікувана праця вийшла друком (примітка 71) за авторства К. Михальчука й А. Кримського. Пор. примітку 59, у якій Й. Дзендзелівський пояснює лист № 16 від 18.XI.1908 р., де А. Кримський обговорює питання про видання “Київської програми” мовою малоруською, а не великоруською: “Йдеться про український варіант програми К. Михальчука. Оскільки А. Кримський, якому рукописи програми для збирання діалектних матеріалів української мови К. Михальчука були передані ще в травні 1900 р., з різних обставин надто затягнув її доопрацювання, то в Києві доля програми залишалася невідомою і непевною. А потреба в програмі була значна. Тому Є. Тимченко і К. Михальчук вирішили доопрацювати її в Києві. К. Михальчук передав Є. Тимченкові свої чернетки підготовленої частини. Є. Тимченко зредагував ці матеріали українською мовою і сам уклав розділи з морфології, словотвору, синтаксису та лексики. К. Михальчук брав активну участь при опрацюванні всієї програми” [16, с. 187]. Чимало подробиць стосовно тривалої історії з програмою до збирання діалектних особливостей української мови див. також у примітках 87, 88. Крім того, у коментарях Й. Дзендзелівського – цікава інформація про першу українську енциклопедію “Украинский народ в его прошлом и настоящем” (1914; 1916), що видавалася за ініціативи М. Грушевського і за активної участі О. Шахматова (примітки 65, 73, 74); про видання “Об отмене стесненний малорусского печатного слова” (СПб, 1905) (примітка 26). Окремого уточнення потребує, на наш погляд, примітка 31 про П. С. Морачевського, перекладача Святого письма на українську мову. Справа в тому, що Й. Дзендзелівський,

очевидно, за “Енциклопедією українознавства” [3, 224], згадує лише про два Євангелія, які були перекладені в 1861 р., а всі чотири Євангелія вийшли друком після смерті перекладача в 1906–1911 рр. (як джерело для докладнішої інформації наводиться праця М. Комарова про П. Морачевського та його переклад). Насправді П. Морачевський, за твердженням І. Огієнка, 1860 року покінчив переклад чотирьох Євангелій на українську мову й відіслав його до св. Синоду, просячи благословити до друку [3, с. 224–225; 32, с. 156].

Листування І. Зілинського і О. Шахматова. У листах до Ю. Шевельова з приводу Збірника на честь проф. І. Зілинського Й. Дзендзелівський повідомляє: “Я підготував листування І. Зілинського з О. Шахматовим (для ЗНТШ)” [4, с. 668] (15 серпня 1994 р.); “Між іншим, у наступному філологічному томі ЗНТШ має бути моя стаття чи публікація листування Зілинського з Шахматовим” [4, с. 670] (22 грудня 1994 р.). Передумови “досить жвавого листування” І. Зілинського й О. Шахматова детально викладені в опублікованих матеріалах Й. Дзендзелівського. Воно стосується головним чином підготовки нарису української діалектології для першої української енциклопедії “Український народ в его прошлом и настоящем”. Цей нарис спочатку, передбачалось, мав написати А. Кримський, потім – Є. Тимченко (обидва відмовились із різних причин). Тоді О. Шахматов, очевидно, за порадою В. Ягича, як припускає Й. Дзендзелівський, звернувся з пропозицією до вже відомого на той час діалектолога, професора гімназії у Станіславі Івана Зілинського, який прийняв пропозицію О. Шахматова. В опублікованому листуванні (11 кореспонденцій О. Шахматова до І. Зілинського, 18 – І. Зілинського до О. Шахматова; 34 примітки Й. Дзендзелівського), зауважує Й. Дзендзелівський, міститься чимало нової інформації з історії українського мовознавства [17, с. 458]. Й. Дзендзелівський надрукував також передані йому сином І. Зілинського Орестом листи Д. Ушакова і В. Ярошенка до І. Зілинського, які додають подробиць до наукової діяльності І. Зілинського [17, с. 481–482].

Вагоме місце посідають листовні контакти з українськими та іноземними науковцями у писемній спадщині визначного українського діяча науки і культури І. Панькевича. У справі доведення до широкого загалу змісту епістолярної спадщини І. Панькевича зроблено вже немало, проте фахові оцінки її змісту ще попереду [33, с. 210]. Частину листів впорядкували і опублікували Й. Дзендзелівський, М. Дольницька, М. Мушинка, В. Чикут.

У “Матеріалах до історії української діалектології” Й. Дзендзелівський опублікував у першій частині статті під назвою “Листування

І. Панькевича з В. Ягічем” чотири листи (німецькою і українською мовами) І. Панькевича до В. Ягіча [25, с. 263–269].

Згадує цю публікацію М. Дольницька у статті “До історії листування І. Панькевича з В. Ягічем” [27, с. 199], де цитує з короткої передмови едітора (Й. Дзензелівського) правильний висновок про те, що “листи містять нові та цікаві відомості про життя та діяльність визначного дослідника писаних пам’яток, говорів, фольклору та етнографії Закарпаття” у зв’язку з тим, що через багато років їй удалося віднайти важливі доповнення до змісту листів та щодо самого листування між І. Панькевичем і В. Ягічем. Мова йде про тексти двох на той час (2001 р.) невідомих і в автографах не збережених листів В. Ягіча до І. Панькевича: один із них є відповіддю Ягіча на лист І. Панькевича від 10 серпня 1919 р., пізніше публікований Й. Дзензелівським [27, с. 199].

В архівах, зауважує В. Чикут, перебуває ще багато неопублікованого матеріалу, котрий потребує вивчення і представлення в українській мовознавчій науці [33, с. 210]. Листування І. Зілинського й І. Панькевича, про яке згадує дослідниця, уже побачило світ завдяки акад. М. Мушинці [31]. Що Й. Дзензелівський мав намір сам опрацювати й опублікувати це листування, відомо з листів до Ю. Шевельова: “До листування І. Зілинського з І. Панькевичем я й не брався, бо не бачу перспектив його публікації. Та й М. Мушинка і Богдан (внук І. Зілинського) до цього, як мені видається, не проявляють якогось реального зацікавлення. Ми домовилися, що вони передадуть мені оригінали листів, щоб я міг конкретно над тим працювати, готуючи все до публікації. Але вони цього не зробили, хоч після домовленості кілька разів були обидва в Ужгороді [4, с. 688].

Окремої уваги мовознавців заслуговує листування Й. Дзензелівського з І. Панькевичем, О. Горбачем, Ю. Шевельовим.

У великій ґрунтовній розвідці “Іван Панькевич як діалектолог” Й. Дзензелівський навіть шість фрагментів листів І. Панькевича до нього (Й. Дзензелівського), писаних у 1956–1957 рр. Ці листовні інформації, на думку автора статті, можуть дати уявлення про хід роботи І. Панькевича над рукописом закарпатського діалектного словника [8, с. 203–204]. Повні версії цих листів разом з іншими (усього 13), що охоплюють період із 9.I.1956 по 24.II.1958 рр., оприлюднені у “Матеріалах наукової конференції, присвяченої пам’яті Івана Панькевича” [6, с. 93–140]. У передмові до добірки листів Й. Дзензелівський зауважує: “Будучи всім своїм єством просякнути любов’ю, повагою і науковою пристрасною до Закарпаття, І. Панькевич щиро прагнув налагодити ділові наукові стосунки з філологами Ужгорода, Львова тощо, проте із-за зловісного клейма буржуазного націоналіста таких зв’язків з ним більшість осте-

рігалася, що його також травмувало” [6, с. 94]. Ці листи не тільки “містять багату і цікаву інформацію щодо історії культури Закарпаття” [6, с. 94], а й мають безсумнівну значущість для історії мови і мовознавства на Закарпатті.

Наукову вартість становлять примітки Йосипа Олексійовича (усього 123), які можна покласифікувати на такі групи:

1) короткі біографічні відомості про десятки осіб, імена яких згадані в листах. Із листів видно, що І. Панькевич особливо стежив за науковим життям у Закарпатті, з яким його пов’язував значний етап життя (“Хочу ще і далі працювати і працюю, свою працю посвячую і надалі своєму рідному Закарпаттю і хочу віддати довг своєї Вітчизні, хочай живу поза нею...” [6, с. 112]), був обізнаний із новими мовознавчими, літературознавчими, етнографічними студіями закарпатських науковців, у яких підтверджувались або спростовувались його наукові припущення і спостереження у ході роботи над словником українських говорів Закарпаття. У примітках – прізвища науковців, письменників, громадських діячів, освітян, етнографів, художників, згадуваних І. Панькевичем у листуванні;

2) бібліографічний опис названих друкованих джерел (статей, збірників, словників), які нерідко супроводжуються досить докладними фаховими коментарями історії цих видань, оцінками їх наукової вартості і значення для мовознавчої науки. Так, працю І. Панькевича “Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. З приложенням 5 діалектологічних мап. Звучня і морфологія” (Прага, 1938) Й. Дзензелівський визначає як ще й досі одну з найкращих діалектологічних монографій у славистиці [6, с. 121];

3) цінними для об’єктивного розуміння низки складних питань, пов’язаних із мовознавчою ситуацією на Закарпатті та в Словаччині, є коментарі, у яких засвідчується глибока обізнаність і чітка позиція Й. Дзензелівського. Без кваліфікованих докладних коментарів автора публікації нинішнім науковцям непросто розібратися у суті цієї проблеми;

4) значно доповнюють уявлення про Панькевича-діалектолога відомості про підготовку словника українських говорів Закарпаття, над яким І. Панькевич почав працювати після переїзду на постійну роботу в Ужгород 1920 р., а також про паралельне дослідження фонетики та морфології закарпатських говорів, опис і публікацію місцевих писаних пам’яток. Й. Дзензелівський – автор кількох статей про І. Панькевича, тому у примітках зі знанням справи викладено відомості про наукові праці вченого. Тут же – покликання на власні наукові праці [6, с. 124].

Супроводжуючи примітками листи В. Вондрака до І. Панькевича, Й. Дзензелівський також наводить подібну довідку: “Переїхавши на місце постійної роботи в Ужгород, І. Панькевич

вирішив зайнятися студіями українських говорів у межах тодішньої Чехословацької Республіки. Ці студії дослідник проводив у трьох основних напрямках: 1) дослідження сучасного стану фонетичної та морфологічної систем; 2) виявлення, дослідження і публікація місцевих писаних пам'яток та 3) підготовка діалектного словника. Розгортаючи діалектологічні студії, вчений поширив свої наукові інтереси на дослідження закарпатського фольклору та етнографії” [10, с. 185].

Й. Дзензелівський та І. Панькевич вели зацікавлений листовний діалог про питання, які хвилювали обох як науковців-діалектологів. Й. Дзензелівський зізнається у тому, що відповіді І. Панькевича на його міркування служили імпульсом для спеціального вивчення певного питання і написання статті [6, с. 139].

Дальше оприлюднення листування відомих осіб з І. Панькевичем Й. Дзензелівський продовжив п'ятьма листами відомого чеського (а до розпаду Австро-Угорської імперії – австрійського) філолога-славіста Вацлава Вондрака до І. Панькевича, надрукованими у збірнику пам'яті Кирила Галаса [12, с. 181–186]. І. Панькевич, безперечно, добре знав В. Вондрака, який був одним з основних його безпосередніх учителів. Листи надруковані чеською мовою з детальною передмовою і 15 примітками.

Власне науковий виклад професора Й. Дзензелівського у коментарях і примітках до

публікацій листування відомих мовознавців має виразні ознаки науково-популярного, що сприяє інтересові до опублікованого епістолярію не лише фахівців, а й ширшого кола читачів. У цьому контексті цілком виправдані авторизовані синтаксичні конструкції суб'єктивної модальності: *принагідно щиро дякую... за надіслані ксерокопії та згоду їх опублікувати; щиро дякую пані докторові...; автор цих рядків висловлює щире подяку; видно; очевидно; наскільки відомо; на жаль, не було змоги встановити; гадаємо, що науковій громадськості цікаво і корисно буде ознайомитися із змістом...;rinaгідно відзначимо; можливо, це було зумовлено тим...*

Чимало приміток уточнюють факти, наприклад: “Йдеться, очевидно, про Зілинського... Слід лише зауважити, що Зілинський І. М. з походження не бойко, а лемко” [18, с. 271]. У примітках-сигналах про помічені недоліки в рукописах листів типу *помилка* Й. Дзензелівський виправляє назви наукових журналів, громадських організацій, прізвища).

Огляд лише частини опублікованої Й. Дзензелівським великої за обсягом епістолярної спадщини відомих українських мовознавців підтверджує висновок про те, що праця ужгородського вченого, без сумніву, збагатила історію українського мовознавства важливими відомостями.

Література

1. Бібліографія праць Йосипа Дзензелівського за 1981–1995 роки // Дзензелівський Й. Українське і слов'янське мовознавство: Збірник праць. – Львів, 1996. – С. 15–24.
2. Бібліографія праць професора Йосипа Дзензелівського за 1951–2000 роки // Українське і слов'янське мовознавство. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник наукових праць). – Вип. 4 (Міжнародна конференція на честь 80-річчя професора Йосипа Дзензелівського). – Ужгород, 2001. – С. 24–48.
3. Галас А. Особливості синтаксичної організації тексту “Свангелія від Луки” у перекладі П. Морачевського // Біблія і культура: Збірник наукових статей. Вип. 1. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 224–228.
4. Дзензелівська Н., Дзензелівський Й. Листування професора Юрія Шевельова з професором Йосипом Дзензелівським // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том ССXLVI: Праці Філологічної секції. – Львів, 2003. – С. 653–686. [Електронний ресурс:] <http://www.anthropos.org.ua/jspui/handle/123456789/2510>.
5. Дзензелівський Й. До історії підготовки “Малоруско-німецького словаря” Є. Желехівського // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Т. 8. – Пряшів, 1978. – С. 239–247.
6. Дзензелівський Й. З листування І. А. Панькевича // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича (23–24 жовтня 1992 року). – Ужгород, 1992. – С. 93–140.
7. Дзензелівський Й. І. А. Гарайда як філолог. Листування І. Гарайди з І. Панькевичем // Карпатський край. – 1996. – Серпень–грудень. – № 8–12. – С. 35–42.
8. Дзензелівський Й. Іван Панькевич як діалектолог // Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. – Т. 4. – Кн. 1. – Пряшів, 1969. – С. 167–214.
9. Дзензелівський Й. Листи Є. Перфецького до В. Ягича // Зборник Матице српске за славистику. – Нови Сад, 2002. – К. 61. – С. 79–112.
10. Дзензелівський Й. Листи Михайла Грушевського до Ватрослава Ягича // Записки НТШ. – Львів, 1992. – Т. ССXXIV. – С. 283–288.
11. Дзензелівський Й. Листи О. Л. Петрова до В. Ягича // Зборник Матице српске за славистику. – Кн. 52. – Нови Сад, 1997. – С. 175–207.

12. Дзендзелівський Й. Листи професора В. Вондрака до професора І. Панькевича // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник наукових праць). – Вип. 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. – Ужгород, 2002. – С. 181–188.
13. Дзендзелівський Й. Листи українських учених до В. Ягича // Зборник Матице српске за славистику. – Нови Сад, 1989. – Књ. 37. – С. 147–167.
14. Дзендзелівський Й. Листи українських вчених до В. Ягича (II) // Зборник Матице српске за славистику. – Нови Сад, 1990. – Књ. 38. – С. 147–169.
15. Дзендзелівський Й. Листи українських учених до Ватрослава Ягича // Зборник Матице српске за славистику. – Нови Сад, 1991. – Књ. 41. – С. 165–185.
16. Дзендзелівський Й. Листи українських вчених до О. Шахматова. I. Листи А. Кримського до О. Шахматова // Зборник Матице српске за славистику. – Нови Сад, 1995. – Књ. 48–49. – С. 167–201.
17. Дзендзелівський Й. Листування Івана Зілинського і Олексія Шахматова // Записки НТШ. – Львів, 1995. – Т. ССХХІХ. – С. 457–485.
18. Дзендзелівський Й. Листування К. П. Михальчука з В. Ягічем // *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*. – Warszawa, 1980. – Т. ХІХ. – С. 265–277.
19. Дзендзелівський Й. Листування К. Ніча з О. О. Шахматовим // *Rocznik slawistyczny*. – Krakow, 1973. – Т. 34. – Cz. 1. – С. 83–92.
20. Дзендзелівський Й. Листування Я. М. Розвадовського з О. О. Шахматовим // *Rocznik slawistyczny*. – Kraków, 1971. – Т. 32. – С. 73–80.
21. Дзендзелівський Й. Листування Я. М. Розвадовського з В. Ягічем // *Prace filologiczne*. – Т. ХХХІХ. – Warszawa, 1994. – С. 261–289.
22. Дзендзелівський Й. Матеріали до історії польської та слов'янської філології. II. Листування Л. Малиновського з В. Ягічем. III. Листування Я. Лося з В. Ягічем // *Prace filologiczne*. – Т. ХL. – Warszawa, 1995. – С. 309–384.
23. Дзендзелівський Й. О. Матеріали до історії польської та слов'янської філології. V. Листування Я. Карловича з В. Ягічем. VI. Листування А. Ю. Кримського з В. Ягічем. VII. Листування А. Калини з В. Ягічем // *Prace filologiczne*. – Т. ХLII. – Warszawa, 1997. – С. 311–375.
24. Дзендзелівський Й. О. Матеріали до історії польської та слов'янської філології. ХІ (Ч. 1). Вибране листування Я. Бодуена де Куртене з Я. Карловичем // *Prace filologiczne*. – Т. ХLVIII. – Warszawa, 2003. – С. 143–222.
25. Дзендзелівський Й. Матеріали до історії української діалектології. Листування І. Панькевича з В. Ягічем. Листування К. П. Михальчука з О. О. Шахматовим та П. К. Сімоні // Науковий збірник української культури у Свиднику. – Т. 12. – Пряшів, 1985. – С. 263–302.
26. Дзендзелівський Й. Матеріали з історії українського мовознавства в українських і зарубіжних архівах // Записки НТШ. – Т. 234: Праці Філологічної секції. – Львів, 1997. – С. 442–451.
27. Дольницька М. До історії листування І. Панькевича з В. Ягічем // Науковий збірник музею української-руської культури у Свиднику. – Т. 22. – Пряшів, 2001. – С. 199–207.
28. Йосип Олексійович Дзендзелівський. Бібліографічний покажчик / Укладач О. Д. Кізлик. – Львів: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР, 1981.
29. Купчинський О. Йосип Дзендзелівський – невтомний науковець і педагог // Дзендзелівський Й. Українське і слов'янське мовознавство: Збірник праць. – Львів, 1996. – С. 3–14.
30. Купчинський О. Йосип Дзендзелівський – невтомний працівник науки та педагог // Українське і слов'янське мовознавство. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник наукових праць). – Вип. 4 (Міжнародна конференція на честь 80-річчя професора Йосипа Дзендзелівського). – Ужгород, 2001. – С. 13–23.
31. Мушинка М. Листування Івана Зілинського з Іваном Панькевичем (1913–1951). – Нью-Йорк – Пряшів, 2008.
32. Огієнко І. Історія української літературної мови. – К.: Либідь, 1995.
33. Чикут В. Наукові досягнення І. А. Панькевича і їх вплив на розвиток українознавчих лінгвістичних галузей: Монографія. – Пряшів, 2009. – 240 с.
34. Dzendzelivs'kyj J. O. Briefe von P. H. Žytec'kyj an Vatroslav Jagić aus den Jahren 1878–1908 (Bausteine zur Geschichte der “Энциклопедия славянской филологии”) // *Zeitschrift für Slawistik*. – Berlin, 1979. – Bd 24. – Heft 5. – С. 699–710.

Галас Алла Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови УжНУ